

Владимир Вукашиновић

Православни богословски факултет Универзитета у Београду
Београд - Србија

ДЕТЛАЧКИ МОЛИТВОСЛОВ – ЗБОРНИК ПАТРИЈАРШИЈСКЕ БИБЛИОТЕКЕ РС № 7

Апстракт: Детлачки требник – конволут, који се данас налази у рукописној збирци Патријаршијске библиотеке у Београду, једна је од српских богослужбених књига које су преписиване након појаве првих штампаних издања наше литургијске литературе. Установивши да су као предлозици овом зборнику послужиле богослужбене књиге милешевске и горјданске штампарије, аутор покушава да објасни која је логика навела преписивача и редактора да неке важне службе и обреде изостави из свог рукописа. Посебна пажња посвећена је специфичностима појединих обреда – Свете Тајне Брака и Опела лаика и њиховим богослужбеним карактеристикама.

Кључне речи: рукопис, требник, Света Тајна Брака, опело, зборник, псалтир, манастир.

У тешким и оскудним временима XVI и XVII столећа, књиге старог српског штампарства нису могле да задовоље све богослужбене потребе храмова и манастира. Због тога су оне, паралелно са штампаним издањима евхологиона, служабника, псалтира, октоиха и зборника, и даље преписиване – што са штампаних, што са рукописних предложака. Детлачки евхологион једна је таква књига. Она је данас конволут, састављен од две целине. Прва, из 1628. године, до данас је у литератури најчешће називана *Богородичником*, мада, мишљења смо, заслужује друго име. Она, као што се из нашег идентификовања богослужбених и других, најчешће црквено-правних, дисциплинарних садржаја да видети, обухвата одломке – чинове, поретке и текстове часослова, молитвослова, служабника, октоиха и других богослужбених књига, те му зато више одговара назив *Зборник* него богородичник. Други део, из 1550/60. године, са правом носи назив *евхологион*, односно *молитвослов*. Инсистирање појединих аутора да српске штампане евхологионе треба називати молитвеницима (мада, по критеријуму садржаја, допуштају и назив *требник*), јер су они тако названи од стране својих штампара и издавача, ма колико изгледало логично, ипак мора, мислимо, да буде условно и само у одређене сврхе¹. Уколико већ желимо да преведемо изворни грчки термин и да у употребу уведемо његов српскословенски еквивалент, онда то треба да буде израз *молитвослов* – који је, при томе, тачнији – а не *молитвеник*, који данас има сасвим другу семантичку конотацију у богословској и духовној лексичкој употреби.

¹ Катарина Мано-Зиси, *Издање Молитвеника Ђурђа Црнојевића*, О Молитвенику Ђурђа Црнојевића из 1495/96, Подгорица-Цетиње, 1993, 15-16.

Време и место настанка Детлачког молитослова

Питање времена и места настанка ове књиге, као и проблеме евентуалних предлогака и писара, у највећој мери разрешиле су уважене колеге: Душица Грбић, Катица Шкорић и Радоман Станковић. Детлачки молитвослов састоји се из две целине, од којих прва датира из 1625/1635, а друга из 1550/1560. године, како је показао филигранолог Радоман Станковић. За други део конволута нема аутентичних података о писару, месту и времену настанка. Сигурно је само то да је он, скоро у потпуности, дело једног писара. Први део конволута дело је писара Захарије Возућанина који је, како кажу Душица Грбић и Катица Шкорић, исписао скоро целу прву књигу – л. 15а/5–111б (осим њега, јавља се још једна рука, л. 1а–15а/4) и дописао текст с почетка друге књиге конволута (л. 113а–114б и 118а–119б), који је недостајао због изгубљених листова, што се делимично може закључити и на основу поменутог записа. На основу записа са листа 293 а из 1628. године, сазнајемо да је Захарија Возућанин ову књигу дописивао „повеленијем презвитера Милеша“ у селу Детлаку, у време српског архиепископа Пајсија и босанског митрополита Исаије, као и да је истом презвитеру, са реке Укрине, она била намењена.

Пошто су Душица Грбић и Катица Шкорић утврдиле да се текст *Молитвослова* у великој мери слаже са *Горажданским молитвеником* (*молитвословом*) из 1523. и са *Милешевским* из 1546. године, који је прештампан са *Горажданског*, из тога су извукле закључак да је препис настао по узору на једно од та два издања. То је, напоменимо, било познато и Захарији Возућанину, који је за допуну текста овог Евхологиона употребио управо *Гораждански* или *Милешевски молитвеник*, на шта указују и Грбић и Шкорић, али и *друге књиге горажданске штампарије*, што ће показати потписник ових страница.

У којој и каквој врсти црквеног организованог живота у месту Детлаку (крај реке Укрине) је овај Евхологион настајао, није лако утврдити. Зна се још за једну рукописну књигу са овог подручја. То је *Јеванђеље* из 1509, са записом да је писано у селу Детлаку на реци Укрини, које се налази у Народној библиотеци у Букурешту². То, можда, значи да је овде реч о каквом преписивачком центру. У корист тој претпоставци, не говоре само ретка сачувана књига, него и најновија истраживања Детлачког конволута у домену палеографије, илуминације, ортографије, језика и садржаја.

Садржај Детлачког молитослова³

ПРВИ ДЕО – ЗБОРНИК

I 1 а – 21 б – Последовање Акатиста Пресвете Богородице (Уп. ГП, 312 б-326 б; *Псалтир следованная, I часть, Московская патриархия, Москва, 1978*);

II 22 а – Понедељак, Блажени глас 1. са Ап. Јев. 2,2-10. и Јев. Лк. 10,16-21 (Данас – Мт. зач. 53);

III 24 а – Уторак, Блажени глас 2. са Ап. Дап. 13,25-32 и Јев. (у рукопису је зачало погрешно приписано Јовану, али је, у ствари, Матејево) Мт. 11,2-15;

IV 25 б – Среда, Блажени глас 3. са Ап. Филип. 2,5-11 и Јев. Лк. 10,38-42;

V 27 б – Четвртак, Блажени глас 4. са Ап. 1 Кор. 4,9-16. и Јев. Мт. 10,1-8;

² Станиша Тутњевић, *На трагу манастира Детлак*, Београд 2008, 92–93.

³ Скраћенице које се у Садржају користе: ГМ = Гораждански молитвослов, ГП = Гораждански Псалтир.

VI 29 б – Петак, Блажени глас 5. са Ап. 1 Кор. 1,18-24 и Јев. Јн. 4,13-15 (Данас Јн. зач. 9);

VII 31 б – Субота, Блажени глас 6. са Ап. 1 Кор. 15,20-28 (Данас 1. Сол. зач. 270 и Јев. Јн. 5. 24-30);

VIII 33 б – Недеља, Блажени глас 8. са Ап. Јев. 12,33-40; 13,1-2 (Данас 1. Кор. зач. 158) и Јев. Мт. 10,32-34; 37-38; 19,27-30 (Данас Мт. зач. 77). Ово су Блажени дани са седмичним апостолима и јеванђељима (Уп. уз одређене разлике: *Октоих, сиреч Осмогласник. В 2 частях — Издание Московской Патриархии, Москва, 1981*);

IX 36 а – Крај Вечерње службе Великог поста: од тропара – Богородице Дјево – до молитве Св. Јефрема Сирина;

X 37 аб – Поредак првога часа (Уп. ГП, 162 а-164 а; *Часосло'въ, Московская Патриархия, Москва, 1980*);

XI 38 а – Међучасије првог часа, ГП 164 а-б;

XII 42 а – Међучасије трећег часа, ГП 165 б-166 а;

XIII 46 а – Међучасије шестог часа, ГП 167 б-168 а;

XIV 49 а – Међучасије деветог часа, ГП 172 а-б;

XV 51 б – Поредак Великог повечерја (Уп. ГП 175 а-183 а; *Часосло'въ, Московская Патриархия, Москва, 1980*);

XVI 64 б – Служба првога гласа у Суботу вече – Без Малог вечерња и Повечерја (Уп. *Октоих, сиреч Осмогласник. В 2 частях — Издание Московской Патриархии, Москва, 1981*);

XVII 87 а – Календар са тропарима покретних и непокретних празника (Уп. ГП 189 б-266 а, у односу на који је у великој мери скраћен);

XVIII 96 а – Чин изношења Крста, ГМ 225 а-232 б;

XIX 105 б – Литијска ђаконства на Вечерњу, ГМ 245 а-247 б;

XX 108 а – Мали помен;

XXI 110 а – Епитимијско упутство;

XXII 110 а – Келијно правило за неписмене монахе;

XXIII 110 б – Таксеник за обреде;

XXIV 110 б – О помињању мртвих (препис одломка из *Правила светих апостола и светих преподобних и богоносних отаца наших шестого сабора*, ГМ, 265 б-295 а; 281а);

XXV 111 а – О женидби (*Ibidem*, ГМ, 265 б-295 а; 275 а).

ДРУГИ ДЕО – МОЛИТВОСЛОВ

I 113 а – Молитва знаменовања детета у осми дан по рођењу, ГМ 2 а-б;

II 114 а – Молитве породиљи и детету у четрдесети дан, ГМ 3 а-4 б;

III 116 б – Света Тајна Крштења, ГМ 4 б-17 а;

IV 143 а – Света Тајна Брака, ГМ 17 а-24 б;

V 160 б – Опело лаика, ГМ 37 б-67 б;

VI 227б – Парастос, ГМ 68 а-73 б;

VII 240 а – Чин малог освећења воде за 1. август, као и сваког новог месеца, ГМ 185 б-195 б;

VIII 254 а – Благосиљање славског кољива, ГМ 247 б-248 а;

IX 255 а – Молитва опроштајна коју чита архијереј или духовник – вољне и невољне..., ГМ 248 а-250 а;

X 260 а – Молитва ономе који хоће да се причести, ГМ 250 а-250 б;

XI 261а – Молитва над сасудом оскврњеним, ГМ 250 б;

XII 261 б – Молитва када нешто скверно падне у сасуд, ГМ 250 б-251 б;
 XIII 263 б – Молитва над оскврњеним извором, ГМ 251 б-252 б;
 XIV 265 а – Молитва за благосиљање грождја, ГМ 252 б;
 XV 266 а – Молитва друга у исту сврху, ГМ 253 а;
 XVI 266 б – Молитва за благосиљање ускислог вина, ГМ 253 а;
 XVII 267 а – Молитва друга у исту сврху, ГМ 253 б;
 XVIII 268 а – Молитва риболовцима, ГМ 253 б-254 а;
 XIX 269 а – Молитва друга над мрежама, ГМ 254 а-254 б;
 XX 269 б – Молитва када се хоће барком пловити, ГМ 254 б-255 а;
 XXI 270 б – Молитва за риболов, ГМ 255 а;
 XXII 271 б – Молитва новом дому и храму, ГМ 255 б;
 XXIII 272 а – Молитва на почетку сваког доброг дела, ГМ 255 б-256 а;
 XXIV 272 б – Чин како треба примати оне који долазе из латинске вере, ГМ 256 а-257 б;
 XXV 276 б – Часни параклис Пресветој Богородици, ГМ 258 а-265 б;
 XXVI 294 а-302 б – Различити химнографски материјал.

Преписивачи Детлачког евхологиона су у структуру овог зборника, поред молитвословних чинова, унели и елементе служби дневног, седмичног и годишњег богослужбеног круга, и овим конволутом, на изванредан начин, покушали да замене више богослужбених књига. Делови службеника, часослова, октоиха, триода, минеја, псалтира, типика и канонских зборника допуњују евхолошки материјал који је примарно садржала ова књига. Када упоредимо садржај Детлачког евхологиона са његовим горажданским предлошком, наилазимо на сасвим неочекиване резултате. Преписивач старијег дела овог Конволута није у свој рукопис унео: а. *Свете тајне*: Свету тајну покајања и исповести (24 б-32 а), Свету тајну јелелосвећења (133 а-156 б); б. *монашке обреде*: одевање расе (73 б-75 б), чин мале схиме (76 а-81 б), чин велике схиме (81 б-103 а), чин за разлучење душе монаха (103 а-112 а), чин опела монаха (112 а-132 б); в. *архијерејске обреде*: чин освећења Храма (199 б-221 а), чин утврђивања свете трпезе (221 а-223 б), три молитве за свети жртвеник који су оскврнили јеретици (224 а-225 б); г. *различите делове служби дневног круга*: возгласе и молитве вечерња (238 а-239 а), возгласе и молитве јутрења (239 а-240 а), отпусте – минејске (240 а-241 а), триодске (241 а-б), свакодневне (241 б-242б), служби дневног круга (242 б-243 а), усопшим (243 а-б), јектенију за усопше (243 б-244 а), као и молитву петохлебнице (247 а-б); д. *специфичне обреде Великих празника*: чин великог освећења воде на Свето Богојављење (176 а-185 а), чин Воздвижења Часног Крста (197 б-199 б); ђ. *остале чинове и молитве*: чин братотворенија – побратимства (32 а-б), чин за разлучење душе лаика (32 б-37 б), чин омивања моштију светих (195 б-196 б), чин помазивања великим миром (196 б-197 б), три молитве Светог Трифуна за винограде (232 б-238 б).

Недостатак већине ових чинова и молитава не збуњује. Једноставно – сваки преписивач може да буде, а у извесној мери и јесте, по свом сопственом избору или захтеву поручилаца, и редактор. Он узима или оставља, уноси или не преписује одређене делове својих предложака. Међутим, одсуство две врсте служби ипак представља озбиљнији проблем. Реч је о Светим тајнама и монашким обредима.

Што се монашких обреда тиче, постоји покушај да се њихово непостојање у Детлачком евхологиону изведе из својеврсне „световне намене“ његовог горажданског предлошка. Међутим, тврдња, да, „... за разлику од цетињског издања, чији је избор чинова одговарао више потребама манастирског и црквеног живота, у

горажданском Молитвенику преовлађују чиновни намењени мирјанима и њиховим животним потребама⁴⁴ – једноставно не стоји. Све чиновне које има цетињски Молитвослов (монашење у расу (1 а-5 б), малу (5 б-11 б) и велику схиму (11 б-34 б), чин на разлучење душе монаха (34 б-44 а) и опело монаха (44 а-74 б)) има и гораждански (одевање расе (73 б-75 б), чин мале схиме (76 а-81 б), чин велике схиме (81 б-103 а), чин за разлучење душе монаха (103 а-112 а), чин опела монаха (112 а-132 б)). Једини чин који се тиче монашког живота, а који постоји у цетињском, а не налази се у горажданском Молитвослову, јесте чин на постављење игумана (224 а-225 а), али он не спада у типично монашке, него архијерејске обреде и молитвене обрасце. Стога, ако већ постоји потреба такве врсте, да се поставе примарне жанровске одреднице ових молитвослова, онда би цетињски пре био књига архијерејске, него монашке намене, што његов садржај јасно и очигледно показује. Дакле, овде нема ни говора о томе да је недостатак монашких служби у горажданском предлошку утицао на њихово одсуство из Детлачког евхологиона.

Детлачки молитвослов, овакав какав је данас, својом композицијом, оним што *садржи*, а још више оним што *не садржи*, пред нас поставља читав низ питања на која није лако одговорити. Његови штампани предлошци (који, очигледно, *нису једини* предлошци на основу којих је преписиван), настајали у тешка и оскудна времена, настојали су да ширином свога садржаја обухвате вишенаменске црквене потребе: како оне које се тичу живота манастира, тако и захтева парохијског живота, али и архијерејске службе. Ова књига је, очигледно, избор из основних предлогака. Која је његова логика и како је могуће разумети то да се молитвослов монашке намене преписивао на такав начин да су из њега искључени сви монашки чиновни? Подједнако је несхватљиво непостојање Светих тајни Покајања и Јелеосвећења.

Постоји неколико хипотеза које би могле послужити као могући одговори на енигматски садржај детлачког молитвослова. Прва је та да ова књига није била намењена монашкој заједници, него, рецимо, парохијској служби. То би објаснило непостојање монашких чиновна, али не би одговорило на питање зашто у зборнику нема поменутих Светих Тајни. Друга хипотеза јесте та да је ово само једна у низу књига које су све заједно писане као евхолошки комплет из којих су служена молитвословља било монашкој, било парохијској заједници. Проблем са овом претпоставком лежи у томе што је евхолошки материјал у зборнику преписиван са предлогака не стилем слободног, на пример тематског одабира и груписања чиновна, него, највећим делом, истим оним редом који у њима постоји. Трећа је та да је сачувани текстуални материјал само део оригиналног Детлачког евхологиона. Овај рукопис није потпун, недостају му целе службе, као и делови одређених чиновна, што значи да је током времена био оштећен. Незвесност степена оштећења отвара нам могућност да је један део садржаја – да ли управо тај који сада тражимо – нестао током времена. Као четврту могућност, можемо узети претпоставку да је књига преписивана као наменска допуна тада постојеће евхолошке литературе у центру коме је била намењена. Она је могла да садржи чиновне и службе који, потом, нису поново преписивани.

Дефинитивни одговор на ово питање, међутим, на овом степену истраживања и са овако оскудним подацима, о евентуалном постојању детлачке библиотеке није могуће дати. Само једно прецизно контекстуално лоцирање овога

4 Катарина Мано-Зиси, *Књиге Горажданске штампарије 1519-1523*, Горажданска штампарија 1519-1523, Београд-Источно сарајево, 2008, 208, што је, иначе, мишљење Е. Немировског (видети: *Ibid.* 208, f. 34.)

евхологиона у његову природну средину могло би да пружи задовољавајући одговор на мистерију његове необичне структуре.

Неке богослужбене специфичности чинова Детлачког евхологиона

а. Света Тајна Брака

Чин венчања, сачуван у Детлачком евхологиону, представља древну форму вршења ове Свете Тајне присутну у највећем броју рукописа, како грчких, тако и словенских, као и у целокупном опусу старих српских штампаних молитвослова. Реч је о венчању са причешћивањем младенаца Пређеосвећеним даровима. Оваква пракса је, треба знати, у својим рудиментима, сачувана и у најстаријем сачуваном комплетном византијском евхологиону – Барберини (Vat. Barb. 336), с краја VIII и почетка IX века, у коме налазимо чин Обручења и венчања⁵ који се састоји из следећих елемената: **Обручење:** Молитва, Молитва главоприклоњења; **венчање:** Мирна Јектенија, Молитва (савремена трећа): *Боже Свети који си саздао човека...*, Полагање венаца на главе младенаца и сједињење десних руку, Молитва главоприклоњења: *Госпode Боже наш који си нас...*, Молитва над општом чашом: *Боже који си све створио силом својом...*, Причешће Пређеосвећеним даровима, Отпуст⁶.

У савременом литургијском богословљу до скоро је неприкосновено владала теорија Јована Мајендорфа да је првобитни контекст вршења Свете Тајне Брака била пуна Света литургија. Ову идеју, потом, преносе и други аутори, говорећи да је Света литургија првобитни и вишевековни, традиционални оквир Свете Тајне Брака, у чијем саставу је она вршена⁷. Међутим, истраживање рукописа и најстаријих српских штампаних издања молитвослова показује да ствари не стоје тако. Доминантна форма литургијског присуства у Чину венчања била је употреба Пређеосвећених дарова, а не пуна литургијске службе. Анализом великог броја рукописа, како грчког, тако и словенских богословских и језичких предања, у интервалу од IX до XVII века, данас је веза Чина брака и Пређеосвећене службе, у много чему и на више начина доказана⁸.

Треба рећи и то да у рукописном наслеђу постоје примери да се чин венчања сједињује са пуном литургијом⁹, али да су они ретки и сасвим разнородни. Из тога се

5 Михаил Желтов, *Венчание брака*, Православная Энциклопедия, Том 7. М., 2003, 661–668, 662; Михаил Желтов, *Состав чинов обручения и венчания в древнейших славянских рукописях*, Доклад на Международной конференции „Комплексный подход в изучении Древней Руси“. (Москва, 30 сентября — 2 октября 2009 г.). [Публикация тезисов доклада: Желтов М. С. Состав чинов обручения и венчания в древнейших славянских рукописях // Древняя Русь: вопросы медиевистики. М., 2009. N 37. С. 41.

6 S. Parenti, *The Christian Rite of Marriage in the East*, Handbook for Liturgical Studies: Sacraments and Sacramentals, ed. A.J. Chupungco, Collegeville Minnesota, 1997, 255-274, 259.

7 Јоанис Фундулис, *Литургијске недоумице*, Краљево 2005, 202, 270, 271.

8 Stefanos Alexopoulos, *The Presanctified Liturgy in The Byzantine Rite: A Comparative Analysis of its Origins, Evolution, and Structural Components* – A Dissertation. Submitted to the Graduate School of the University of Notre Dame in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Notre Dame, Indiana, 2004, 92.

9 Михаил Желтов, *История чинопоследования венчания в византийской традиции*: Доклад на Международной Богословской конференции „Православное учение о церковных Таинствах“. (Москва, 13–16 ноября 2007), 5.

да закључити да су то пре били својеврсни покушаји или експерименти, него изрази једне чврсте и поуздане традиције¹⁰. Примери ових настојања могу се наћи у кодексима Athen. Bibl. Nat. № 272, из XIV-XV века, Laur. A. № 105, из XV века, Philot № 164, из XV-XVI века, али и у старијем евхологиону Sinait. gr. 973 из 1153. године. У овом рукопису, који је објавио А. Дмитријевски, у чину венчања, након молитве главоприклоњења, после читања јеванђеља, стоји рубрика: Тада почиње света литургија¹¹.

Света Тајна Брака, са елементима Пређеосвећене службе, постоји у великом броју старих српских штампаних молитвослова из XV и XVI века. За најстарији српски штампани молитвослов – познати *Молитвеник Ђурђа Црнојевића* из 1495–96. године (који је фототипски штампан у Подгорици–Цетињу 1993) – то не можемо са сигурношћу рећи јер није сачуван ниједан целовит примерак, него је фототипија крња и управо јој недостаје Чин венчања. Пошто знамо да је цетињски Молитвослов књига по садржају „скоро у потпуности сагласна“ каснијим издањима Божицара Вуковића из 1538/40. и Јеролима Загуревића из 1570. године¹² (а разлика је у томе што цетињски нема Свету тајну покајања¹³), на основу њих, можемо реконструисати и ову књигу. На основу ових покушаја, Чин обручења у цетињском Молитвослову постављен је на листове 253а-261а¹⁴. Није на одмет рећи и то да црнојевићки Молитвослов из манастира Свете Тројице код Пљеваља, који је послужио као основа за факсимилно издање књиге, у XVII столећу је, приликом покушаја да се обнови, дописиван, и то управо на местима која нас интересују – додати су му чиновни крштења и венчања, али је он то чинио не на основу истог штампаног издања, „већ је за предложак користио неки рукопис“, како мисли К. Мано Зиси¹⁵. Сличан случај имамо и код Молитвослова, МСПЦ ОРГ Рс № , 89, чији рукописни део Димитрије Богдановић датира у XV век, а чији је, пак, почетак црнојевићки Молитвослов. Оно што смо рекли за једну садржински сродну групу молитвослова: цетињски, Божицара Вуковића из 1539. године (И 52-225 а, па до краја) и Јеролима Загуревића из 1579. године (И 65-246 а-254 а) важи и за другу: и гораждански из 1523. године, (фототипија) и милешевски из 1546. године (И 14-16 б-25 а)¹⁶ имају Чин венчања са причешћем Пређеосвећеним даровима.

Овакав поредак имају и различити рукописни требници наших манастира као што су, на пример: Дечани № 67, л. 60-67, XIV век, Дечани, № 69, 160 а-1661, последња деценија XIV века, Пећка патријаршија, № 80, *Служабник-молитвослов* влашке редакције, с почетка XVI века¹⁷, тачније од 1510. до 1520¹⁸.

10 Михаил Желтов, *Венчание брака*, 663.

11 А. А. Дмитриевский, *Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках Православного Востока*, Том 2: Euchologion, Киев 1901, 100.

12 Катарина Мано-Зиси, *Издање Молитвеника Ђурђа Црнојевића*, 16.

13 Ibidem, 24.

14 Ibidem, 27.

15 Ibidem, 21-22.

16 Ibidem, 16.

17 Д. Вуксан, *Рукописи манастира Пећке Патријаршије*, Зборник за историју јужне Србије и суседних области, књига 1, Скопље, 1936, 133-189, опис 60. Опис датује крајем 15. века, али то не стоји 164; В. Мошин, *Рукописи Пећке Патријаршије*, Старине Косова и Метохије, 4-5, 1968–1971, 5-136, опис 40, 48-49; Д. Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)*, Београд, 1982, опис 1491, 104; Допис Н. Синдик у име Археографског одељења НБРС од 21. 1. 1976. упућен Конзерваторској лабораторији пише да је почетак XVI века.

18 М. Гроздановић–Пајић и Р. Станковић, *Датирање и водени знаци српских ћирилских*

Као предложаk за горажданско штампано издање, а потом и за детлачки препис, послужила је фамилија рукописа којој несумљиво припадају два рукописа XIV столећа – Дечани, № 69, и МСПЦ, № 112. У оба случаја, младенци се називају *НОВОБЪЕНУАНИИЕ* (МСПЦ № 112, 240 а), односно *НОВОБЪЕНУАИИЕ* (Дечани, № 69, 161,а), док је у штампаним издањима, па потом и у детлачком, употребљен израз *ПРЪБОВЪЕНУАИИЕ* (*Детлак*, 146 а; *Горажде*, 18 б).

Шта можемо видети из овога Чина на обручење и венчање (143 а-160 б) Детлачког евхологиона?

Прво и основно: Свето причешће јесте печат и потврда, испуњење и завршетак сваке Свете Тајне, па и Брака. То јасно изражава Свети Симеон Солунски коментаришући Чин венчања са Пређеосвећеним даровима:

„Свештеник одмах узима Свети путир са Пређеосвећеним даровима и узвикује: Пређеосвећене светиње светима. И док сви гласно одговарају: Један је Свет, један Господ, јер је Он сам једино освећење, мир и заједница за оне који се сједињују, слуге Његове, свештеник причешћује младенце, наравно, ако су се припремили за то. А треба да буду спремни како би достојно били овенчани и у добру се повезали светом свезом брака. Јер је Свето Причешће савршенство свакога обреда и печат сваке Свете Тајне. А Црква исправно чинећи припрема Божанске Дарове на очишћење онима који се сједињују и за благослов њихов. Јер сам Христос је био присутан на свадби, приневши дарове и сам дар будући, и за њихово сједињење у миру и једнодушности. Због тога и треба да буду достојни Светог Причешћа они који се браком сједињују и да се сједињују у храму светом, дому Божијем, деца Божија као пред лицем Његовим, где је кроз свете дарове присутан ‘онај који се свештенослужи, који се приноси и кога међу нама гледамо’ – Христос Господ. (*Дијалог*, 282)

Ово у чину видимо и у Јектенији на обручење: „За дар Пређеосвећеног часног Тела и Крви Господа нашега Исуса Христа, Господу се помолимо“ (144 а), и у Молитви венчања која се чита после Јеванђеља¹⁹, (а која је до половине мало модификована на садашњим венчањима), а у којој у другом делу стоји: „и удостој их да се причесте светих твојих тајана“ (155 б), али највише у самом чину причешћивања након Оченаша:

„Свештеник подигавши Цара [Агнец освећени] говори: Пазимо, Пређеосвећене Светиње светима! Народ: Један је Свет, један је Господ, Исус Христос у славу Бога Оца Амин. И причешћује их. И по причешћу Светим [Даровим] говори молитву заједничке чаше... (157 а-б).

Можемо приметити и то да овај чин има другачији, старији одломак апостола, него данас: уместо данашњег Еф. 5, 20-33, читао се 1 Кор. 7,7-14 са другачијом пастирском и теолошком поруком.

Љубитељима схоластичког учења о формули – форми вршења Свете Тајне Брака, стављамо на увид чињеницу да је сам поступак венчавања, крунисања, стављања венаца или круна, вршен на следећи начин:

„Тада свештеник узевши венце у руке пева псалам 21: Господе силом Твојом увеселиће се цар, ставио си на главу његову венац од драгог камења, живота је тражио од Тебе и дао си му дужину дана у век века“. То чини три пута (147 а).

рукописних књига Пећке Патријаршије, Археографски прилози 13, Београд 1991, 7-251, 46.
19 У Детлачком тексту недостаје почетак молитве који је у ГМ 206, 7-14.

б. Опело лаика

Пример претварања преписивачке у редакторску руку у Детлачком евхологиону представља *Чин опела лаика* у коме нема двеју последњих молитава из горажданског предлошка: *Молитве разрешине над гробом* (ГМ 66 б-67 а) и *Молитве духовног оца отпусне коју исписану полагаје у руку умирућега* (ГМ 67 а-67 б). Посебно је занимљиво одсуство друге молитве, која представља саставни део ширег феномена – разрешних постхумних писама²⁰, која проистичу из богословског става да је праштање грехова након смрти могуће²¹. Овакве молитве налазимо у већем броју српских рукописних, али и штампаних молитвослова. Она гласи:

Бог милосрдни и многомилостиви који је нас ради постао човек и свега света грехе понео, Који је прво преко пророка Натана опростио Давиду који је сагрешио и рекао врховном апостолу Петру: ти си Петар и на том камену ћу саградити Цркву своју и врата адава неће јој одолети, и даћу ти кључеве Царства Небескога и шта будеш свезао на земљи биће свезано на небесима и шта разрешиши на земљи биће разрешено на небесима, Он сам свемилостиви Бог ради неизрециве своје благости и свемилосрдне милости да опрости и теби чедо моје духовно (реци име) све што си Њему као човек у овом животу сагрешио, речју, делом, помишљу и оно што си пред њим мени худом (реци име) исповедио и оно што си заборавом или непомињањем или због мноштва (дела) ниси стигао да ми исповедиш, да ти отпусти све као човекољубац. И да ти за све ово дарује савршен опроштај мојим окајанством и у овом и у будућем веку. И да те неосуђеног представи и удостоји на страшном суду своје где ће судити живима и мртвима и даровати спасење, јер је благословен у векове, амин²².

Њена употреба у штампаном и рукописном наслеђу је неуједначена. У крушедолском Требнику из XVI века имамо занимљиву разлику. Иста се молитва чита и приликом сахране монаха и „белца“, само што се она у оба случаја другачије назива. Код лаика у свету насловљена је као *Молитва разрешина за умрлога на гробу стојећега попа*²³, а чин монашке сахране има натпис *Молитва која написавиши се у руку умирућега ставља*²⁴. Ово разликовање није увек и свуда доследно спроведено и временом нестаје. Тако знамо за неколико примера где се на сахрани монаха ова молитва назива *Молитва разрешина од духовног оца над гробом умрлога*²⁵, као и *Молитва разрешина од духовника на гробу*²⁶. У штапаним требницима на српскословенском језику ситуација је шаролика. *Милешевски молитвеник* из 1546. године помиње ту молитву и код чина сахране „белца“ и код монаха, где је не наводи у потпуности, него указује на исти текст у претходном обреду²⁷. *Молитвеник*

20 А. Алмазов, *Тайная исповѣд въ православной восточной церкви* II, Одесса, 1894, 266.

21 Ibidem, 243.

22 *Требник* (XIV и XVI век), Крушедол, МСПЦ (№ 112), 220-221. Ова молитва је била распрострањена и у другим словенским земљама. Има је, на пример, руски требник из XVI века под називом „молитва коју чита поп“ (А. Алмазов, *Тайная исповѣд въ православной восточной церкви* III, Одесса, 1894, 71).

23 *Требник* (XVI век), Крушедол, МСПЦ (№ 221), 55.

24 *Требник* (XVI век), Крушедол, МСПЦ (№ 221), 101.

25 *Требник* (XVI век), Крушедол, МСПЦ (№ 237), 70; *Требник* (XV и XVI век), МСПЦ Грујић (№67), 95; *Требник* (XVII век), МСПЦ Грујић (№13), нема обележених листова.

26 *Требник* (XVI–XVII век), Крушедол, МСПЦ (№ 229), 109. и 110.

27 *Молитвеник (Требник) Милешевски*, 1546, Милешева, МСПЦ Грујић, (№ 313), нема обележених листова.

*Божидара Вуковића из 1539. године у чину сахране монаха нема ове молитве*²⁸. У *Молитвенику Јеролима Загуровића из 1570. године у Последованију над усопшим иноком* стоји записана молитва – *Молитва духовнога оца отпусна коју су нам предали наши богоносни свети оци. Молитва друга чита се од јереја*²⁹. Описана ситуација не одликује само српско рукописно и рано штампано наслеђе, него је таква и у осталим православним срединама. То је узроковано различитим начином доживљавања и разумевања ове врсте молитава³⁰.

Шта је нашег преписивача навело да ову молитву испусти из опела лаика, остаје нејасно. Да ли је у његовој свести већ завршен процес који у другим крајевима тек иде ка свом разрешењу – одумирање богословских претпоставки овакве богослужбене праксе? Или је реч о нехату, хиру или нечему трећем? У сваком случају, ово питање неће остати једина недоумица ове занимљиве и посебне литургијске књиге наше прошлости.

Библиографија

Извори:

- Требник* (XV и XVI век), МСПЦ Грујић (№67).
Требник (XIV и XVI век), Крушедол, МСПЦ (№ 112).
Требник (XVI век), Крушедол, МСПЦ (№ 221).
Требник (XVI век), Крушедол, МСПЦ (№ 221).
Требник (XVI век), Крушедол, МСПЦ (№ 237).
Требник (XVII век), МСПЦ Грујић (№13).
Требник (XVI–XVII век), Крушедол, МСПЦ (№ 229).
Молитвеник (Требник) Милешевски, 1546, Милешева, МСПЦ Грујић, (№ 313).
Молитвеник (Требник) Божидара Вуковића, Венеција, 1539, МСПЦ (№ 263).
Молитвеник (Требник) Јеролима Загуровића, Венеција, 1570, МСПЦ Грујић (№332).

Литература

- Alexopoulos, S., *The Presanctified Liturgy in The Byzantine Rite: A Comparative Analysis of its Origins, Evolution, and Structural Components - A Dissertation*. Submitted to the Graduate School of the University of Notre Dame in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Notre Dame, Indiana, 2004, 92.
Алмазов, А., *Тайная исповѣдъ въ православной восточной церкви II*, Одесса, 1894.
Алмазов, А. *Тайная исповѣдъ въ православной восточной церкви III*, Одесса, 1894.

28 *Молитвеник (Требник) Божидара Вуковића*, Венеција, 1539, МСПЦ (№ 263), 66.

29 *Молитвеник (Требник) Јеролима Загуровића*, Венеција, 1570, МСПЦ Грујић (№332), нема обележених листова.

30 А. Алмазов, *Тайная исповѣдъ въ православной восточной церкви II*, Одесса, 1894, 257.

Богдановић, Д., *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI - XVII века)*, Београд, 1982.

Вуксан, Д., *Рукописи манастира Пећке Патријаршије*, Зборник за историју јужне Србије и суседних области, књига 1, Скопље, 1936, 133-189.

Гроздановић, М.-Пајић и Р. Станковић, *Датирање и водени знаци српских ћирилских рукописних књига Пећке Патријаршије*, Археографски прилози 13, Београд 1991, 7 – 251.

Дмитриевский, А.А., *Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках Православного Востока*, Том 2: Euchologion, Киев 1901.

Мано-Зиси, К., *Издање Молитвеника Бурђа Црнојевића*, О Молитвенику Бурђа Црнојевића из 1495/96, Подгорица-Цетиње, 1993.

Мано-Зиси, К., *Књиге Горажданске штампарије 1519-1523*, Горажданска штампарија 1519- 1523, Београд-Источно сарајево, 2008.

Мошин, В., *Рукописи Пећке Патријаршије*, Старине Косова и Метохије, 4 - 5, 1968 - 1971, 5 – 136.

Parenti, S., *The Christian Rite of Marriage in the East*, Handbook for Liturgical Studies: Sacraments and Sacramentals, ed. A.J. Chupungco, Collegeville Minnesota, 1997. 255 – 274.

Тутњевић, С., *На трагу манастира Детлак*, Београд 2008.

Фундулис, Ј., *Литургијске недоумице*, Краљево 2005, 202, 270, 271.

Желтов, М., *История чинопоследования венчания в византийской традиции: Доклад на Международной Богословской конференции "Православное учение о церковных Таинствах"*, Москва, 13–16 ноября 2007.

Желтов, М., *Венчание брака*, Православная Энциклопедия, Том 7. Москва, 2003. 661–668,

Желтов, М., *Состав чинов обручения и венчания в древнейших славянских рукописях*, Доклад на Международной конференции „Комплексный подход в изучении Древней Руси“. (Москва, 30 сентября — 2 октября 2009 г.). [Публикация тезисов доклада: Желтов М. С. Состав чинов обручения и венчания в древнейших славянских рукописях // Древняя Русь: вопросы медиевистики. Москва, 2009. 37. 41.

Vladimir Vukašinović

BOOK OF NEEDS OF DETLAK

Book of Needs of Detlak - is composed of two wholes - Repertory written in 1628 and Euchologion written in 1550/60, now located in the manuscript collection of Patriarchate library in Belgrade is one of the Serbian service books that were copied after the appearance of first printed editions of our liturgical literature. The book was made in monastery/village Detlak by the river Ukrina where, as it seems, a larger copying center was located - a scriptorium. Having determined that the models for this repertory were service books of Mileseva and Gorazde printing presses, the author attempts to explain what logic led the copist and redactor to leave out certain important services and rites from his manuscript. Special attention is paid to specifics of certain rites - Holy Mystery of Marriage and Memorial service for a layperson and their liturgical characteristics.

Key words: Manuscript, The Book of Needs, Holy Mystery of Matrimony, The Book of Psalms, Monastery.